

Κριτική της ρικαρντιανής θεωρίας της αξίας, στη σραφφαϊκή της έκδοση

**με αφορμή την έκδοση του βιβλίου του Πιέρο Σράφα
και τη σχετική εισαγωγή του Γιώργου Σταμάτη**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ «ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ ΜΕΣΩ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ», Του PIERO SRAFFA, Παρουσίαση και κριτική της νεορικαρντιανής θεωρίας του ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΤΑΜΑΤΗ, Αθήνα 1983, σελ. 123, τιμή 200 δρχ.

«Ο φοιτητής οικονομικών μαθαίνει να γράφει $O=F(L,C)$ (όπου L είναι μια ποσότητα εργασίας, C μια ποσότητα κεφαλαίου και O μια ποσότητα προϊόντος. Μαθαίνει να θεωρεί ίδιους τους εργάτες και να μετράει το L σε ανθρωπώρες εργασίας. Του αναφέρουν το πρόβλημα του αριθμοδείκτη που συνεπάγεται η επιλογή της μονάδας μέτρησης του προϊόντος και μετά τον προχωρούν βιαστικά στο επόμενο ζήτημα, με την ελπίδα ότι θα ξεχάσει να ρωτήσει σε τι μονάδες μετριέται το C . Και, πριν καλά-καλά θέσει το ερώτημα, έχει γίνει καθηγητής. Και αυτές οι κακές συνήθειες σκέψης μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά». Έτσι έθετε η Τζόουν Ρόμπινσον το πρόβλημα του αδιεξόδου της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας (που ωστόσο ήταν και παραμένει κυρίαρχη).

Από την κριτική αυτού του αδιεξόδου ξεπήδησε η λεγόμενη καιμπριτζιανή ή νεορικαρντιανή σχολή, που με μια επιστροφή στους κλασικούς -και κυρίως στον Ρικάρντο- επιχειρεί να επανατοποθετήσει το οικονομικό πρόβλημα ακολουθώντας δύο κυρίως κριτικούς άξονες. Ο ένας είναι της ίδιας της Ρόμπινσον μέσα από τη θεωρία της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Ο άλλος είναι του Sraffa μέσα από τη θεωρία της αξίας (ή των τιμών) και της κατανομής του εισοδήματος.

Τα βασικό, από αυτή την άποψη, βιβλίο του Σράφα («Παραγωγή εμπορευμάτων μέσω εμπορευμάτων» με το χαρακτηριστικό υπότιτλο «Πρελούδιο στην κριτική της οικονομικής θεωρίας») μεταφράστηκε πρόσφατα στα ελληνικά (και μια παρουσίασή του έκανε ο Αιμίλιος Ζαχαρέας στον «Οικονομικό Ταχυδρόμο», αρ. 10, 7/3/1985). Στο κείμενο αυτό κριτική εισαγωγή φιλοδοξεί να είναι το βιβλίο του Σταμάτη. Ωστόσο, κριτική εισαγωγή, με την έννοια ότι ακολουθεί τον ίδιο τον Σράφα προσπαθώντας να διευκρινίσει και να αξιολογήσει τις υποθέσεις και τα συμπεράσματά του. Μέθοδος γόνιμη σίγουρα, μια που μπορεί να επιτρέψει και να

διευκολύνει τη συζήτηση ενός τόσο κεντρικού προβλήματος, που έχει ήδη άλλωστε προκαλέσει τεράστιες συζητήσεις. Τη συμβολή σε αυτή τη συζήτηση έχει σαν στόχο ο Σταμάτης. (Ο αναγνώστης, πάντως, που θα ήθελε ένα κυρίως τεχνικό -ή μαθηματικό- βοήθημα για την ανάγνωση του Σράφα λίγο θα ωφεληθεί, εφόσον η προσοχή στρέφεται στην οικονομική επιχειρηματολογία, ενώ -όπως και στον Σράφα- θεωρούνται γνωστά τα χρησιμοποιούμενα στοιχεία της γραμμικής άλγεβρας).

Το νεοκλασικό εγχείρημα ξεκινάει από την παραδοχή ότι, σε μια ανταγωνιστική οικονομία σε ισορροπία, οι τιμές των προϊόντων είναι δείκτες σπανιότητας (με βάση την υποκειμενική τους ωφελιμότητα) και οι συντελεστές παραγωγής (κεφάλαιο, εργασία) αμείβονται με αυτό ακριβώς που παράγει ο καθένας (οριακή παραγωγικότητα). Αν αφεθεί ελεύθερη η οικονομία σε ισορροπία θα αποδώσει σε κάθε συντελεστή αυτό που αξίζει. Η θεωρία της κατανομής του εισοδήματος είναι τμήμα της γενικότερης θεωρίας της διαμόρφωσης των τιμών. Όμως -χωρίς να μπούμε σε λεπτομέρειες- το υπόδειγμα αυτό -είτε με μικρο είτε με μακροοικονομική προσέγγιση- καταλήγει σε εκρηκτικές αντιφάσεις που μπορούν να αναχθούν στην ανικανότητα σύλληψης του κεφαλαίου και οι οποίες θα μπορούσαν να λυθούν μόνο σε μια οικονομία που παράγει ένα μόνο αγαθό.

Απέναντι σε αυτό το αδιέξοδο, ο Σράφα θα επιχειρήσει μια επιστροφή στον Ρικάρντο εγκαταλείποντας την αξίωση οι «συντελεστές της παραγωγής» να αμείβονται σύμφωνα με αυτό που παράγουν. Η θεωρία της κατανομής του εισοδήματος παύει να είναι τμήμα της θεωρίας της διαμόρφωσης των τιμών, παρόλο που η κατανομή του εισοδήματος θα έχει επιπτώσεις σε αυτές. Η μια τουλάχιστον μεταβλητή της κατανομής θα θεωρηθεί εξωγενής (εξωοικονομική). Επομένως, θα ήταν μάλλον νεοκλασικής έμπνευσης το να προσάψει κανείς στον Σράφα (πράγμα που ατυχώς το κάνει ο Σταμάτης) ότι δεν έχει θεωρία κατανομής να αντιπαραθέσει στους νεοκλασικούς, γιατί ακριβώς η φιλοδοξία του Σράφα είναι να τους αντιπαραθέσει μια συνεκτική θεωρία τιμών και μέτρησης τόσο του κεφαλαίου όσο και της κατανομής χωρίς να θεωρήσει ότι οι μεταβλητές της κατανομής εκφράζουν κάποια συγκρίσιμη «παραγωγικότητα».

Το υπόδειγμα του Σράφα οικοδομείται με βάση μια διακριτή περίοδο παραγωγής και με τα τεχνικά δεδομένα της παραγωγής κάθε εμπορεύματος, δηλαδή με το άνισμα των εμπορευμάτων που χρησιμοποιεί σαν μέσα παραγωγής και με την ανθρώπινη εργασία που απασχολεί. Το κύριο ερώτημα που θέτει ο Σράφα είναι: Με δεδομένο αυτό το τεχνικό σύνολο, αν θεωρήσουμε (εξωγενώς) δεδομένη μια μεταβλητή της κατανομής (π.χ. μισθό) και δεχτούμε ένα εμπόρευμα (ή κάποιο καλάθι εμπορευμάτων) σαν μέτρο των τιμών, τότε μπορεί άραγε να καθοριστεί μονοσήμαντα ένα και μόνο ένα άνισμα τιμών τέτοιο ώστε, αν τα μέσα παραγωγής αγορασθούν στην αρχή της περιόδου σύμφωνα με αυτό το άνισμα και τα εμπορεύματα - προϊόντα πουληθούν στο τέλος της περιόδου με το ίδιο επίσης άνισμα των τιμών, κάθε κλάδος να έχει κάνει ένα ενιαίο ποσοστό κέρδους και συγχρόνως να ικανοποιούνται οι τεχνικές προδιαγραφές της αρχής της περιόδου; Η απάντηση είναι γενικά θετική και μπορεί να δειχτεί ότι οι τιμές τότε είναι «δείκτες» της συνολικής εργασίας (άμεσης και έμμεσης) σταθμισμένης όμως, ανάλογα με το πότε ξοδεύτηκε, με δυνάμεις του ποσοστού του κέρδους, καθώς και ότι είναι άμεσοι «δείκτες» της συνολικής εργασίας όταν το κέρδος είναι μηδέν. Επίσης μπορεί να δειχτεί ότι υπάρχει ένα μέγιστο δυνατό κέρδος (τεχνικά καθορισμένο), ότι γενικά οι μισθοί βρίσκονται σε αντίστροφη σχέση με τα κέρδη

και ότι μπορεί να μελετηθεί η διαφοροποιημένη επίδραση διαφορετικών κατανομών του εισοδήματος πάνω στο άνισμα των τιμών.

Η σημασία του υποδείγματος αυτού βρίσκεται στο ότι, με δεδομένες τις υποθέσεις του, μπορούν να καθοριστούν οι τιμές χωρίς να υπάρχει πρόβλημα μέτρησης του κεφαλαίου (νεοκλασικοί) και χωρίς τη μεσολάβηση μιας ιδιαίτερης θεωρίας της αξίας - εργασίας που θα αντιμετώπιζε το πρόβλημα της (αντιφατικής) αναίρεσής της από το ενιαίο ποσοστό κέρδους (Ρικάρντο). Επιπλέον, η επιτυχία αυτού του εγχειρήματος θα έδινε και μια οριστική λύση στο περίφημο λεγόμενο πρόβλημα του μετασχηματισμού των αξιών σε τιμές παραγωγής του Μαρξ, καταργώντας την ίδια την ανάγκη της θεωρίας της αξίας και της εκμετάλλευσης της εργατικής δύναμης (λύση άλλωστε συγκλίνουσα με την αντίστοιχη λύση του Μπόρκειβιτς στο πρόβλημα αυτό που ο ίδιος εξάλλου είχε διατυπώσει). Σε κομβικό σημείο της οικονομικής θεωρίας, το υπόδειγμα αυτό λοιπόν του Σράφα προκάλεσε το (ελκτικό ή απωθητικό) ενδιαφέρον όλων των πλευρών.

Η κριτική του Σταμάτη είναι ασφαλώς ενδιαφέρουσα, γιατί είναι λεπτομερειακή, αν όχι εξονυχιστική για πολλές πλευρές του σραφαϊκού υποδείγματος. Ωστόσο, κατά τη γνώμη μας, πάσχει από ένα μειονέκτημα, ότι δηλαδή δεν είναι ριζοσπαστική, αλλά τελικά εγκλωβίζεται στο ίδιο το θεωρητικό πλαίσιο του αντικειμένου της, με αντίτιμο να γίνεται διάσπαρτη, απλώς βελτιωτική του υποδείγματος και εξωγενής, μειώνοντας την εμβέλεια κριτικών του παρατηρήσεων που θα μπορούσαν να είναι πολύ πιο γόνιμες.

Για παράδειγμα, ένα μεγάλο μέρος της κριτικής του το προσανατολίζει στο ζήτημα των μη βασικών εμπορευμάτων. Μη βασικά είναι χοντρικά τα καταναλωτικά είδη πολυτελείας, δηλαδή αυτά που δεν υπεισέρχονται σαν μέσα παραγωγής στην παραγωγή άλλων εμπορευμάτων. Ο Σράφα, θέλοντας να μελετήσει τις επιδράσεις της κατανομής του εισοδήματος στις τιμές, θεωρεί ότι ο μισθός πληρώνεται από το πλεόνασμα και, κατά συνέπεια, ένα μέρος των εμπορευμάτων που καταναλώνουν οι εργαζόμενοι εκλαμβάνεται από το υπόδειγμα σαν μη βασικά. Τα μη βασικά αυτά εμπορεύματα δεν υπεισέρχονται στον καθορισμό του ενιαίου ποσοστού κέρδους. Όμως, ο Σταμάτης δείχνει ότι αυτό δεν είναι πάντα δυνατό και ότι χρειάζεται ένα διαφορετικό σύστημα τυποποίησης των τιμών, ενώ ο Σράφα προτιμάει να μην ασχοληθεί ιδιαίτερα με τέτοιες περιπτώσεις, που τις θεωρεί περιθωριακές. Όμως, σε κάθε περίπτωση, το επιχείρημα είναι ή δευτερεύον ή απλώς βελτιωτικό σε σχέση με το ίδιο το υπόδειγμα.

Ακόμα, η συνεχής αναφορά του Σταμάτη σε μια αξία που προέρχεται από μια θεωρία άσχετη από τον Σράφα (ίσως από τον Ρικάρντο, ίσως λίγο και από τον Μαρξ) όχι μονάχα περιπλέκει ανώφελα την επιχειρηματολογία, αλλά ίσως και εμποδίζει την κατανόηση και, επομένως, την κριτική μιας σημαντικής πλευράς της σραφαϊκής θεωρίας, ότι δηλαδή για αυτήν δεν τίθεται θέμα αξιών διάφορων από τις τιμές. Ο Σράφα δεν ψάχνει τιμές για να τις συσχετίσει ή να τις συγκρίνει με κάποια αξία. Οι τιμές που ψάχνει ονομάζονται αδιάκριτα τιμές ή αξίες, πράγμα που δεν είναι λεκτική αυθαιρεσία, αφού ακριβώς ο θεωρητικός του στόχος είναι να καθοριστούν οι τιμές απευθείας από τα τεχνικά δεδομένα και μια μεταβλητή κατανομής, χωρίς την παρέμβαση μιας προηγούμενης θεωρίας της αξίας. Ωστόσο, πιο σοβαρός περιορισμός της κριτικής εμβέλειας του Σταμάτη μας φαίνεται το ότι επαναλαμβάνει άκριτα ορισμένα θεμελιακά δεδομένα του θεωρητικού πλαισίου του Σράφα και, κυρίως, το ότι φαίνεται να θεωρεί σαν πραγματικές τις υποτιθέμενες μεταβολές των στοιχείων του υποδείγματος. Ας το διευκρινίσουμε:

Κεντρικός στόχος του Σράφα είναι να εξετάσει τις συνέπειες των μεταβολών της κατανομής του εισοδήματος πάνω στις τιμές. Για το λόγο αυτόν, άλλωστε, κατασκευάζει και το πρότυπο σύστημα και το πρότυπο προϊόν - μέτρο των τιμών. Ωστόσο, αυτό που κάνει είναι απλώς να συγκρίνει διάφορα επίπεδα κατανομής (για τα οποία -όλα- υπάρχει λύση στο σύστημά του), κάνοντας σαν να μπορεί να υπάρξει πραγματική μεταβολή (και στη συνέχειά του το επαναλαμβάνει και ο Σταμάτης). Στην πραγματικότητα όμως, στα πλαίσια του υποδείγματος και από τη στιγμή που θεωρηθεί δεδομένος ένας συνδυασμός των μεταβλητών κατανομής, καμιά μεταβολή στην κατανομή δεν είναι δυνατή, γιατί τότε θα πρέπει να θεωρηθεί και δεδομένο το αρχικό άνισμα των τιμών και διάφορο του τελικού. Ίσως αυτό θεωρηθεί κάπως ακαδημαϊκή κριτική, μια και μπορεί να μην υπάρχει «μεταβολή», εφόσον όμως και τα δύο συστήματα είναι θεωρητικά θεμιτά, θα μπορούσαμε να δεχτούμε κάποιο πέρασμα από το ένα στο άλλο, έστω και αν δεν το ξέρουμε αυτό.

Στην πραγματικότητα, αν το πρόβλημα του «περάσματος» σταματούσε εδώ, μια θεωρητική του αφαίρεση θα μπορούσε ίσως να γίνει αποδεκτή σαν απλή διανοητική αφαίρεση. Ωστόσο -και είναι το πιο ουσιαστικό- το υπόδειγμα προϋποθέτει θεωρητικά τη στασιμότητα όλων των στοιχείων του, και αυτό όχι με την έννοια μιας προσωρινής απλουστευτικής αφαίρεσης, αλλά με την έννοια του πλήρους θεωρητικού αδιεξόδου εκτός από την περίπτωση του θεωρητικά τιθέμενου αξιώματος της πλήρους, από πάντα και για πάντα, στασιμότητας. Το πρόβλημα αυτό έχει δείχτει (βλ. Manuel Perez στο Critiques de l'Économie Politique No 10) και θα μπορούσαμε να το περιγράψουμε απλούστευτικά ως εξής: Ας υποθέσουμε ότι σε κάποια περίοδο παραγωγής υπήρξε κάποια αλλαγή, έστω και σε ένα μικρό στοιχείο παραγωγής κάποιου εμπορεύματος (έστω και απλή αύξηση της παραγωγής του με σταθερή απόδοση κλίμακας), τότε το (γνωστό) άνισμα (P) των τιμών της προηγούμενης περιόδου, με βάση το οποίο αγοράστηκαν τα μέσα παραγωγής, θα διαφέρει από το (άγνωστο) άνισμα (P') της σημερινής περιόδου και, εφόσον η μήτρα A των τεχνικών συντελεστών θα έχει αλλάξει, η εξίσωση που θα μας δώσει τη λύση του συστήματος (για απλοποίηση, ας δεχτούμε γνωστούς και προκαταβλημένους τους πραγματικούς μισθούς) είναι: $P' = (1+R)AP$ (R= το -άγνωστο- ποσοστό του κέρδους). Όμως, σε αυτή την περίπτωση, είναι σαφές ότι, αν οριστεί ένα μέτρο των τιμών, το άνισμα των τιμών (P') έχει λύση, αλλά το ποσοστό του κέρδους είναι απροσδιόριστο και ακαθόριστο. Σε αυτή την περίπτωση (που μένει να εκτιμηθεί η γενικότητα και η εμβέλειά της), το υπόδειγμα οδηγείται σε αποτυχία σε σχέση με τους ίδιους τους θεωρητικούς του στόχους: Τον καθορισμό του ποσοστού του κέρδους.

Επομένως, μία από τις θεμελιακές (αν και αδιατύπωτες) προϋποθέσεις του υποδείγματος του Σράφα είναι η απόλυτη στασιμότητα, η οποία πρέπει να παρθεί με την πλήρη της σημασία: Ότι σε καμιά από τις προηγούμενες περιόδους δεν υπήρξε ούτε μία αλλαγή, ή με άλλα λόγια, ότι οι κομπιούτερς και η πυρηνική ενέργεια υπάρχουν εδώ και μερικές χιλιάδες χρόνια. Και μόνο η διατύπωση της υπόθεσης αυτής δηλώνει το αδιέξοδο του υποδείγματος του Σράφα και χαρακτηρίζει το πόσο τουλάχιστον καταχρηστικά χρησιμοποιείται η ορολογία διάφορων «μεταβολών» από τον ίδιο αλλά και από σχολιαστές του (όπως και ο Σταμάτης). Για να μη μιλήσουμε για άλλους που θέλουν να δουν κάποια θεωρία «συσσώρευσης» μέσα από το σραφαϊκό υπόδειγμα.

Αυτό, όμως, που έχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι να εξετάσει κανείς γιατί μια μεταβολή οδηγεί σε αυτό το θεωρητικό αδιέξοδο. Είναι σαφές ότι, από μεθοδολογική άποψη, η αξίωση της στασιμότητας τίθεται ήδη από τη στιγμή που

το σύστημα θεωρεί αξιωματικά ότι οι τιμές με τις οποίες αγοράζονται τα μέσα παραγωγής στην αρχή της περιόδου είναι οι ίδιες με τις αντίστοιχες τιμές των ίδιων εμπορευμάτων στο τέλος της περιόδου. Αυτός είναι ένας άλλος τρόπος για να προϋποθέσεις αξιωματικά τη στασιμότητα μέσα από τη θεωρητική κατασκευή. Δεν είναι, επομένως, περίεργο να βρεθείς σε αντιφάσεις αν θελήσεις αργότερα να υποθέσεις κάποια μεταβολή.

Η αντίφαση εκδηλώνεται με την απροσδιοριστία του ποσοστού του κέρδους. Ο λόγος που το κέρδος είναι απροσδιόριστο δεν βρίσκεται στο ότι θα χρειαζόταν π.χ. μια ακόμα εξίσωση για να προσδιοριστεί. Ο λόγος είναι πολύ πιο βαθύς: Το σραφαϊκό σύστημα καθορίζει απευθείας σχετικές τιμές, μετρημένες με κάποιο καλάθι εμπορευμάτων του συστήματος. Αυτό σημαίνει όμως ότι, όταν υπάρχει κάποια μεταβολή, οι σχετικές τιμές της προηγούμενης περιόδου διαφέρουν από τις σχετικές τιμές της σημερινής περιόδου και αυτό άσχετα από την οποιαδήποτε τυποποίηση των τιμών. Με τη σειρά του, λοιπόν, το ποσοστό του κέρδους είναι απροσδιόριστο, γιατί δεν μπορεί να υπάρξει λόγος ανάμεσα σε διαφοροποιημένα ανίσματα σχετικών τιμών. Κάτι τέτοιο θα ήταν σα να προσπαθούσε να διαιρέσει κανείς πορτοκάλια με λεμόνια. Στο τέλος θα εξακολουθούσε να έχει πορτοκάλια ανά λεμόνια και κανένα καθαρό λόγο μεταξύ τους.

Δεν υπάρχει κανένας τρόπος περάσματος από ένα σύστημα σχετικών τιμών σε ένα άλλο σύστημα σχετικών τιμών. Και, επειδή ο λόγος ανάμεσα σε προϊόν και σε μέσα παραγωγής σταθμισμένων με διαφορετικά ανίσματα σχετικών τιμών είναι ακαθόριστος, εξίσου ακαθόριστο είναι το ποσοστό του κέρδους και, κατά συνέπεια, και το ίδιο το κεφάλαιο σαν ποσότητα και άρα σαν έννοια. Με άλλα λόγια, το υπόδειγμα αναπαράγει το αδιέξοδο της νεοκλασικής θεωρίας, με την οποία η ρήξη υποτίθεται πως εξασφαλιζόταν από την επιστροφή στον Ρικάρντο.

Ωστόσο, αν κοιτάξει κανείς από πιο κοντά, θα δει ότι το πρότυπο εμπόρευμα του Σράφα (που κατασκευάζεται σαν αμετάβλητο σε σχέση με την κατανομή) διαφέρει ριζικά από το αμετάβλητο μέτρο των αξιών του Ρικάρντο: Πρώτον, ο Ρικάρντο αξιώνει από το αμετάβλητο μέτρο των τιμών να είναι αμετάβλητο και σε σχέση με τις μεταβολές στις συνθήκες παραγωγής (που στο σύστημά του είναι δυνατές). Δεύτερον, ο Ρικάρντο θεωρεί ότι αυτό το μέτρο δεν μπορεί να κατασκευαστεί, ότι είναι μια αφηρημένη ή εικονογραφική έννοια. Και, τρίτον, ο Ρικάρντο θεωρεί τόσο το αμετάβλητο μέτρο των αξιών όσο και τις σχετικές αξίες ότι εκφράζουν (ή μετράνε) το σχηματισμό μιας πραγματικής αξίας (έστω και αναλογικά), που εξαρτάται από την ποσότητα εργασίας που περιέχουν τα εμπορεύματα. Αντίθετα από τον Σράφα, οι σχετικές τιμές στον Ρικάρντο δεν είναι αυθύπαρκτες αλλά στηρίζονται στη θεωρία του της αξίας - εργασίας.

Οι αδυναμίες αυτής της θεωρίας, που κάνουν τον Ρικάρντο να δανείζεται κάθε τόσο την «προσθετική θεωρία» του Άνταμ Σμιθ για να συμπληρώνει τα κενά της, οδηγούν τον Σράφα στο να πλησιάσει τις νεοκλασικές υποθέσεις της ισορροπίας σε σχετικές τιμές. Όμως είδαμε ότι το σύστημα αυτό στα μέσα του δρόμου ανάμεσα στους κλασικούς και τους νεοκλασικούς οδηγείται σε αδιέξοδο.

Από αυτό το αδιέξοδο δεν θα μπορούσε να βγεί κανείς παρά μόνο ακολουθώντας έναν από τους δύο διαμετρικά αντίθετους δρόμους:

1) Να θεωρήσει ότι η περίοδος παραγωγής είναι πολύ μικρή (έως απειροελάχιστη), ούτως ώστε τα δύο ανίσματα να μπορέσουν να θεωρηθούν ένα. Αυτή η κατεύθυνση

προς τη νεοκλασική θεωρία, όμως, είναι εκ των προτέρων καταδικασμένη, αφού το κεφάλαιο θα εξακολουθούσε να είναι ασύλληπτο ή αφού από τα αδιέξοδα της οριακής θεωρίας ακριθώς υποτίθεται ότι θα βοηθούσε να ξεφύγουμε το υπόδειγμα του Σράφα.

2) Η άλλη κατεύθυνση θα ήταν να στηριχτεί σε μια πραγματική θεωρία της αξίας. Αυτή, όμως, για να λύσει το πρόβλημα του κέρδους, θα έπρεπε να ενσωματώνει μια σαφή αντίληψη για τη διάσταση ανάμεσα στην παραγμένη αξία και στο μισθό (πράγμα στο οποίο απέτυχε ο Ρικάρντο), δηλαδή να ενσωματώνει μια θεωρία της εκμετάλλευσης. Η κατεύθυνση αυτή δηλαδή θα ήταν προς τη μαρξιστική θεωρία της αξίας.

Μπορεί, για παράδειγμα, εύκολα να δειχτεί πως το προηγούμενο αδιέξοδο του σραφαϊκού υποδείγματος λύνεται αν εγκαταλείψει κανείς την υπόθεση ότι οι τιμές είναι απλώς σχετικές δηλαδή απλώς ανταλλαχτικές σχέσεις ποσοτήτων, και θεωρήσει ότι υπάρχει πραγματική παραγωγή αξίας από την εργασία και ότι το κέρδος είναι προϊόν της αναδιανομής της υπεραξίας στο εσωτερικό της τάξης των καπιταλιστών ανάλογα με το επενδυμένο τους κεφάλαιο. Οι τιμές παραγωγής θα είναι τότε πραγματικές τιμές (σε γενικό ισοδύναμο, χρήμα) και οι «σχετικές τιμές» απλοί μαθηματικοί λόγοι, που θα μπορούσαν να υπολογιστούν εκ των υστέρων, αφού δηλαδή καθοριστεί και λυθεί πλήρως το σύστημα. Το σύνολο της αξίας της παραγωγής θα ισούται με το άθροισμα των τιμών παραγωγής και το σύνολο της υπεραξίας με το άθροισμα των κερδών. Οι τιμές παραγωγής θα διαφέρουν από τις αντίστοιχες αξίες τους -πριν το μετασχηματισμό- ανάλογα με τη σχέση της σύνθεσης σε αξία του κεφαλαίου τους με τη μέση σύνθεση του συνολικού κεφαλαίου. Ακόμα, το ποσοστό κέρδους θα εξαρτάται από τη σύνθεση σε αξία του κάθε κεφαλαίου καθώς και από το σχετικό του βάρος στο συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο. Δηλαδή θα εξαρτάται από όλους τους τομείς της οικονομίας (υπόθεση του Μαρξ) και όχι μόνο από τους τομείς που παράγουν προϊόντα για εργατική κατανάλωση (υπόθεση Ρικάρντο και Μπόρκιεβιτς), ούτε μόνο από τους «βασικούς τομείς», οι οποίοι παράγουν τα μέσα παραγωγής όλης της κοινωνίας (υπόθεση Σράφα), ή έστω και από μερικούς «μη βασικούς τομείς» (υπόθεση Σταμάτη), οι οποίοι -σημειωτέον- είναι κυρίως αυτοί που παράγουν καταναλωτικά προϊόντα πολυτελείας τα οποία χρησιμοποιούνται σαν μέσα παραγωγής στη δική τους παραγωγή (π.χ. άλογα ιπποδρόμου, που ανα - παράγουν άλογα ιπποδρόμου).

Θα χρειάζονταν λίγα ακόμα λόγια για το περίφημο λεγόμενο πρόβλημα του μετασχηματισμού των αξιών σε τιμές παραγωγής στον Μάρξ. Αυτό ενδιαφέρει για δύο τουλάχιστον λόγους: Το υπόδειγμα του Σράφα υποτίθεται πως είναι μια γενική απάντηση-λύση στο πρόβλημα-λάθος του Μαρξ που εντόπισε ο Μπόρκιεβιτς. Ο δεύτερος είναι πως ο Σταμάτης φαίνεται να θεωρεί υπαρκτό το «λάθος» και «ορθή» τη λύση που έδωσε ο Μπόρκιεβιτς (βλ. και άρθρο του Σταμάτη «Για την απομυθοποίηση του *Sraffa*», στις Θέσεις, No 11, σελ. 115).

Χωρίς να επεκταθούμε, ας πούμε απλώς ότι αυτό που προσάπτει ο Μπόρκιεβιτς στον Μαρξ είναι πως δεν μετράει τα μέσα παραγωγής με τις ίδιες τιμές παραγωγής με τις οποίες μετράει τα προϊόντα. Δηλαδή, από μεθοδολογική άποψη, η κριτική του Μπόρκιεβιτς (και η «λύση» που προτείνει) γίνεται από μια -πριν την ώρα της- σραφαϊκή οπτική (και για αυτό εμπεριέχει τα ίδια αδιέξοδα). Ωστόσο, για να ίσχυε, θα έπρεπε επιπλέον και στο θεωρητικό πλαίσιο του Μάρξ (και όχι μόνο του Μπόρκιεβιτς και του Σράφα) οι τιμές παραγωγής των μέσων παραγωγής να είναι αξιωματικά ίσες με τις τιμές των προϊόντων. Όμως, αυτό δεν γίνεται στον

Μάρξ και ο Μπόρκιεβιτς, για να το πετύχει, συγχωνεύει άκριτα τρία διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης (της αξίας, των σχημάτων αναπαραγωγής και της διάσπασης του κεφαλαίου σε πολλαπλά κεφάλαια).

Έτσι, η «λύση» του μπορεί να θεωρηθεί «ορθή» μόνο απέναντι στο πρόβλημα που δημιούργησε ο ίδιος. Επομένως, αν πρόβλημα υπάρχει με τη θεωρία της αξίας και τη θεωρία της εκμετάλλευσης του Μαρξ, αυτό σίγουρα δε βρίσκεται εκεί που το τοποθετούν η «λύση» του Μπόρκιεβιτς και το υπόδειγμα του Σράφα (σαν γενίκευση των ρικαρντιανών προϋποθέσεων της πρώτης), ακόμα περισσότερο που ακριβώς αυτό το υπόδειγμα οδηγείται σε αδιέξοδο.

Τέλος, αν η εξέταση του υποδείγματος του Σράφα οδηγεί στη διατύπωση της ανάγκης μιας θεωρίας της αξίας και της εκμετάλλευσης, αυτό πρέπει να συνοδεύεται και από μια διευκρίνιση των θεωρητικών προϋποθέσεων που έκαναν δυνατή την εμφάνιση του αδιέξοδου. Και σε αυτό το σημείο ασφαλώς η κριτική πρέπει να μετατραπεί σε εξωγενής, αφού όμως έχει δείξει την ανάγκη της εγκατάλειψης των υποθέσεων του:

Με λίγα λόγια, το αξίωμα της ισότητας των ανισμάτων των σχετικών τιμών οφείλεται σε μια παραμορφωμένη εικόνα του κύκλου του κεφαλαίου, που από «χρήμα - εμπόρευμα - εργασία - παραγωγή - εμπόρευμα - χρήμα» γίνεται απλώς «εμπόρευμα - εμπόρευμα». Όμως, η επένδυση κεφαλαίου δεν μπορεί θεωρητικά να ειπωθεί σαν ταυτόχρονη της ήδη αξιοποιημένης αξίας, αλλά πρέπει να ειπωθεί σαν στιγμή μιας επαναλαμβανόμενης διαδικασίας. Η αξιοποίηση της αξίας δεν μπορεί να θεωρηθεί σαν απλή μέτρηση, αλλά πρέπει να ειπωθεί σαν παραγωγή αξίας. Το ίδιο και το πρόβλημα της αξίας δεν περιορίζεται στην ποσοτική της μέτρηση (όπως το έβλεπε ο Ρικάρντο), αλλά είναι το πρόβλημα της ουσίας και των μορφών της, δηλαδή της ιστορικότητάς της. Που με τη σειρά του σημαίνει ότι η καπιταλιστική παραγωγή και κυκλοφορία δεν μπορεί να ειπωθεί σαν αντιπραγματισμός (εμπόρευμα - εμπόρευμα), αλλά μόνο μέσα από τη μεσολάβηση του πραγματικού γενικού ισοδύναμου (χρήματος), δηλαδή σαν «εμπόρευμα - χρήμα - εμπόρευμα». Αυτό το τελευταίο άλλωστε το διαισθάνεται ο Σταμάτης (αν και δεν αναπτύσσει αυτόν τον άξονα) όταν γράφει ότι «το πραγματικό πρόβλημα δεν έγκειται στην κατασκευή ενός πλασματικού μέτρου των τιμών, αλλά στην ερμηνεία του πραγματικού μέτρου των τιμών, δηλαδή στην ερμηνεία του χρήματος». Θα προσθέταμε και στην εγκατάλειψη κάθε αντίληψης (για μια φορά κοινής στους ρικαρντιανούς και στους νεοκλασικούς) που προϋποθέτει μια μη προβληματική εξίσωση του ποσοστού του κέρδους (ή που προσπαθεί να -λύσει- εξωγενώς τον προβληματικό της χαρακτήρα μέσα από τα επιφαινόμενα του «ανταγωνισμού») καθώς και μια πραγματική (χωρίς χρήμα) αντιπραγματιστική ισορροπία στην οποία απλώς θα προστίθετο ένα (συμβολικό) χρήμα. Ή και, γενικότερα, στην εγκατάλειψη κάθε αντίληψης που θέτει αξιωματικά ισορροπημένη μια πραγματικότητα της οποίας ακριβώς το ισορροπο στοιχείο παραμένει ο μεγάλος άγνωστος. Τότε το πρελούδιο του Σράφα θα γινόταν πράγματι «κριτική της οικονομικής θεωρίας».

ΤΑΣΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ

Σκαναρισμένο και επεξεργασμένο με διαδικτυακό πρόγραμμα OCR [μέσω: <https://www.newocr.com/>]